

Bescheiden ijdelheid

De restauratie van het grafmonument voor Jan Lambrechtsz. Coole in de Grote- of St. Jacobskerk te Vlissingen

Jeroen-Martijn Hangoor
Riaan Rijken

Publicatie in het Bulletin van de Stichting Oude Zeeuwse Kerken, nr. 59, Oktober 2007

Het moet een indrukwekkende gebeurtenis zijn geweest, een groots verlichte kerk en een stevige preek van de belangrijkste Vlissingse dominee van dat moment. Het calvinisme van de jonge zeventiende eeuw ten top: glorieuze soberheid - de dood heeft het leven overwonnen, maar daarin ligt onsterfelijkheid.

In maart 1619 werd na een bijzonder leven één van Vlissings belangrijkste regenten en kooplieden begraven: Jan Lambrechtsz. Coole (1554-1619). Kort daarna wordt een epitaaf opgericht dat tegelijk imposant als sober, loftuitend als bescheiden genoemd kan worden. Bijna driehonderd jaar bleef het ornament bewaard, tot een brand het in 1911 welhaast onherkenbaar verwoestte, waarna het met de jaren in vergetelheid verdween.

Het is thans een gelukkige ontwikkeling dat steeds vaker de kerkgemeentes het belang inzien van het behoud en/of de restauratie c.q. renovatie van het kerkelijke erfgoed. Het doel is tweeledig, het behoud van de historie ondersteunt ook de aantrekkelijkheid van de kerkgebouwen voor andere bezoekers dan gemeenteleden. De cirkel is compleet doordat het bezoeken van kerken in onze huidige maatschappij gemeengoed is geworden. Deze ontwikkeling is op zijn manier weer gunstig voor het behoud van ons kerkelijk erfgoed.

Ter afsluiting van de jarenlange restauratie van zowel het gebouw als interieur, besloot het College van Kerkrentmeesters van de Grote- of St. Jacobskerk te Vlissingen een zwaar beschadigd ornament in haar kerk te laten restaureren. De firma Rijken & Zonen te Koudekerke werd benaderd voor de uitvoering hiervan. Hangoor werd vervolgens aangezocht onderzoek te verrichten naar het wapenornament op dit monument.

Restauratie en Renovatie

In 2001 werd Rijken door de ingestelde restauratiecommissie gevraagd een offerte in te dienen voor deze restauratie. Tijdens de daaropvolgende inspecties werd al snel duidelijk dat de staat van het monument, als gevolg van de brand en

de zoutaantasting¹, schrikbarend slecht was. De commissie werd hiervan op de hoogte gebracht en gesteld werd dat mogelijk veel van de onderdelen vernieuwd zouden moeten worden. De Rijksdienst voor de Monumentenzorg² was echter een ander standpunt toegedaan; volgens deze instelling moest er naar worden gestreefd zoveel mogelijk van het epitaaf in de bestaande toestand te restaureren. Van het genoemde vernieuwen van onderdelen moest zo min mogelijk sprake zijn. Dit voorstel ging gepaard met het advies om de Ibach-methode toe te passen.

Verpoedering is een regelmatig voorkomend verschijnsel bij natuursteen, zo ook bij dit epitaaf waar het zelfs al in een vergevorderd stadium was. Dit proces wordt versneld door luchtverontreiniging en/of op locaties in de nabijheid van de kust – het laatste door de hoge zoutconcentraties in de lucht. Lange tijd is aangenomen dat oppervlakteschade bestreden kon worden door het te impregneren met bijvoorbeeld verdunde lijm. Inmiddels is men hier vanaf gestapt. Het aanvankelijke succes van deze methode wordt namelijk onderuitgehaald doordat de versterkte oppervlakte uiteindelijk als een losse schil van het object barst, waardoor nog meer schade ontstaat. Met deze ervaring werd in Duitsland een methode ontwikkeld om stukken door en door te impregneren met acrylaathars, zodat er geen spanningsverschil ontstaat. Het proces van verpoedering stopt en de steen kan vervolgens (naar verwachting) tientallen zonet honderden jaren mee. Deze methode is genoemd naar de uitvinder: de firma Ibach in Scheßlitz.³

In februari 2004 werd het plan van aanpak opgesteld. In april 2005 waren de financiën rond en kon de restauratie beginnen.

Ten tijde van de eerste inspecties, vier jaar eerder, was op het oog nauwelijks vast te stellen om welke steensoort het ging. Op veel plaatsen viel de steen als poeder uit elkaar en microscopisch onderzoek gaf aan dat het poeder bestond uit witte zandkorrels. Over die verpoederde oppervlakte was een bruine laag aangebracht die aan verf of lijnolie deed denken. In dit verband is er een zeer interessant citaat bekend: ‘Het beeldhouwwerk was oorspronkelijk beschilderd, waardoor de zuilen op marmer leken.’⁴ Het wás echter marmer. Toen het epitaaf uit de muur werd genomen bleek de gebeeldhouwde steen een witte steensoort, rood en bruin geaderd. Eerst werd gedacht aan Rosa Aurora⁵, later bleek het te gaan om het gelijkende Engelse albast. De zuilen en enkele andere stukken bleken van meerkleurig geaderd en gevlekt marmer te zijn. De tekstplaten bleken van zwart hardsteen: Noir de Mazy.⁶ Uit dit alles bleek dat bij de oprichting van het kleurrijke epitaaf kosten noch moeite werden gespaard. De bruine laag die over het verbrande monument was gesmeerd was denkkelijk een combinatie van lijnolie en schellak (of zelfs barnsteenlak), een ouderwets conserveermiddel dat in vroeger jaren ook in musea veel gebruikt werd bij de behandeling van fossielen. Ongetwijfeld werd naar dit middel gegrepen om het door hitte ontstane verval te stoppen. Hiermee was echter een totale

kleurverandering van het monument een feit geworden. Daarbij kwam dat die afwerklaag nauwelijks verwijderd kon worden. Als vervolgens de Ibach-methode werd toegepast zou deze bruine laag mee geïmpregneerd worden en voor altijd zichtbaar blijven. Voor een oorspronkelijk beeld zou het marmer beschilderd moeten worden.

Ook moest de steen ontzilt worden – een voorwaarde bij toepassing van deze methode – want de stukken moesten in ketels hoogverhitte acrylaathars worden gelegd. Zout trekt te allen tijde vocht aan, maar bevat de steen op dat moment nog vocht dan ontstaan explosies van stoom. Bij ontziling worden de stukken in bakken gelegd waardoor gedemineraliseerd water stroomt dat het zout doet oplossen. Het vervuilde water wordt keer op keer gezuiverd, tot de steen (vrijwel) geen zout meer bevat. Voor dit proces werd de beste installatie in Nederland naar Zeeland gehaald; de installatie waarmee in Delft het marmeren grafmonument van Willem van Oranje was behandeld.

Dit proces werd zo snel mogelijk gestopt. Bij alle witte steen loste verbrande oppervlakte op, waardoor de ornamentiek grotendeels verdween. Bij melding van dit verschijnsel werd ook vanuit de Rijksdienst een akkoord gegeven voor het stoppen van de behandeling.

Achteraf bezien had de uitkomst voorspelbaar kunnen zijn als de temperatuur ten tijde van de brand bekend was geweest. Bij verbranding van marmer ontstaat namelijk ongebluste kalk, bij verbranding van albast ontstaat gips. Beide poedervormen zijn in water oplosbaar. Bij de andere stukken slaagde de ontziling wel, te weten bij de marmeren zuilen, de vulstukken en de zwarte tekstplaten. Hoewel gehavend met breuken en gaten, vielen deze nog goed te restaureren.

Inmiddels was het oktober 2005. De geplande methode werd verlaten en een nieuw plan moest gemaakt worden. In overleg met de Rijksdienst werd gekozen voor het maken van een kopie van het epitaaf. Hiervoor werd besloten om in marmermortel afgietsels te maken van de oorspronkelijke albasten stukken. Om dit te realiseren moesten deze stukken eerst opnieuw gemodelleerd worden, dit dankzij de schade die tijdens de ontziling was ontstaan. Omslachtig, maar hierdoor bleef het nieuwe epitaaf zeer dicht bij het oude.

Na het maken van de afgietsels en het polijsten en modelleren, diende er nog een adering te worden aangebracht die in op de originele steen aanwezig was geweest. Schilderen was geen optie vanwege het uiterlijk. Besloten werd tot gietwerk met een rode vloeistof. Mocht men ooit de nieuwe steen doorzagen dan zullen de rode aders in het binnenste doorlopen.

In 2006 werden zowel de restauratie als de renovatie voltooid. Het ornament in de winter van 2006-2007 teruggeplaatst in de muur, op een nieuwe plek in de kerk. Op 13 maart 2007 werd het ornament voor genodigden onthuld.

Het reeds incomplete en beschadigde epitaaf, ca 1890
(coll. St Jacobskerk, Vlissingen)

Links: Het epitaaf na de brand , zoals het ruim 90 jaar in de kerk heeft gehangen.(foto Back, coll. GA Vlissingen) Rechts: het vernieuwde epitaaf (foto J van Luijk)

Koopman en regent

Is dit monument de ijdelheid van een dode? Er is geen testament bewaard van Jan Lambrechtsz. Coole, we zullen daarmee waarschijnlijk nooit weten welke verwachtingen of laatste wensen hij heeft achtergelaten omtrent zijn begrafenis. Gezien zijn persoonlijk devies⁷ valt vast te stellen dat hij een dergelijk monument wel bijzonder werelds had gevonden. Maar wat voor grotere eer hadden zijn tijdgenoten kunnen bewijzen aan een man die in zijn tijd, naar verluid, zo veel betekend had voor stad en handel? Weinig meer dan het epitaaf dat in zijn nagedachtenis werd opgericht.

Wat weten we nu nog over de ‘wijze Coolenius’, zoals hij staat aangeduid op de bovenste tekstplaat van het monument? Volgens de auteur van de tekst wist Coole zeer goed ‘dat de wereld niets is dan een ijdele droom der dingen, en dat de schatten, die tevergeefs opgehoopt worden, vergankelijk zijn.’ Dat hij zelfs gezegd heeft: ‘Alles is opschik.’ En, vervolgt de auteur: ‘Hij kon in waarheid weten, dat alles opschik is, die in waarheid wist, dat de wereld niets is.’⁸ Hoe wist hij dit zo zeker? Had hij zelf die wereld buiten Vlissingen aanschouwd? Er bestaat een vermelding dat hij als jonge man gevaren had, maar naar bekend is komt dat niet van een tijdgenoot en zonder veel uitweiding over zijn belevenissen.

Had hij kennis van de wereld buiten de haven- en vestingstad waar hij het grootste deel van zijn leven moet hebben doorbracht? Ja, zonder twijfel. Met elk schip dat terugkwam in de haven, uit oorden als de verre Amerika's, Azië, Australië, de noordelijke ijszeeën; alle ontdekkingen uit de 'nieuwe werelden' die mee terug werden genomen naar Vlissingen, moet hij wel een keer onder ogen hebben gehad. Coole was niet alleen lange tijd een van de belangrijkste regenten van de stad; hij was in de eerste plaats ook een van de bewindhebbers van de toen nog jonge Oost-Indische Compagnie en investeerder in de expedities naar onder meer Guinea en Nova Terra. Elk binnenvarend schip moet dus in haar ruimen de bewijzen hebben vervoerd van de toen nog meest onbekende welstand van de wereld. Elk gezonken schip daarentegen kon niet meer dan een teken zijn van die vergeefsheid en vergankelijkheid van het leven.

Detail van een ornament van het epitaaf met de uitbeelding van het terugkerend devies van Jan Lambrechtz. Coole ("hier is al werelds, het is al ijdelheid")

Over het zakelijke leven van Jan Lambrechtsz. Coole is behalve zijn bestuurlijke betrokkenheid en investeringen weinig meer bekend. Opvallend is wel dat zowel zijn zakelijk als zijn persoonlijke leven (en daarmee uiteindelijk ook zijn dood) zeer nauw verbonden is met de Grote- of St. Jacobskerk te Vlissingen. Tussen 1594 en 1597 huurde hij als koopman de zuidelijke dwarsbeuk van het gebouw, als opslagruimte voor zijn goederen.⁹ Dit gebeurde vaker. Door het gemis van een groot aantal van de ritualen en de afschaffing van het uiterlijk beeldvertoon, konden de protestanten het af met aanzienlijk kleinere ruimtes dan hun katholieke voorgangers. In de imposante kerkgebouwen die men had geconfisceerd bleef dus de nodige ruimte ongebruikt. Deze werd verhuurd en vaak met een muur of schutting afgescheiden van de ruimte waar de godsdienstoefening werd uitgevoerd. Uit de opbrengsten betaalde de nog zeer jonge kerkelijke gemeenten het onderhoud van de gebouwen. Na Coole wordt dezelfde ruimte verhuurd aan een zeepzieder, en een andere ruimte werd

verhuurd voor de berging van onder meer tonharing.¹⁰ De gebroeders Van Pere huurden zelfs ruim twintig jaar een van de kapellen als pakhuis en kantoor voor hun handelspraktijken.¹¹

Coole was woonachtig in Vlissingen, hij bezat een huis op de hoek van de Nieuwstraat en de haven.¹² Daarnaast was hij eigenaar van een hofstede onder West-Souburg, waar hij waarschijnlijk de zomers doorbracht. Hij was viermaal gehuwd en kreeg bij zijn eerste echtgenote twee dochters.¹³ Er waren geen zonen, en daarmee stierf zijn familienaam met hem uit, maar zijn zeventiende- en achttiende-eeuws nageslacht uit de vrouwelijke lijnen, en verdeeld over niet minder dan de elite van Zeeland en Holland, is altijd zijn nagedachtenis blijven eren met het vermelden van zijn familiewapen onder hun kwartieren.¹⁴

Hij overleefde drie van zijn vier echtgenotes, die tenslotte allemaal zijn begraven in dezelfde kerk. Op de grafsteen van zijn tweede echtgenote Lisbet Pietersdr. Smidt, die na een kort huwelijk al in oktober 1596 overleed, staat al het devies dat ruim twintig jaar later ook de zijne zou sieren: 'Tis al werelds' waarbij telkens tekst en beeld verweven zijn door slechts de letters 'Tis al' te graveren en vervolgens een bol (al dan niet met een kruis) af te beelden. Als in 1621 zijn kleindochter Elisabeth de Waerdts sterft wordt zij in dezelfde kerk begraven, direct onder het ornament dat voor haar grootvader werd opgericht. Coole's eigen zerk is niet bewaard gebleven, maar er wordt beweerd dat ook zijn zerk zeker dicht in de buurt van het epitaaf lag, dat ook op deze steen zijn wapen was afgebeeld, en wel vastgehouden door twee toepasselijke schildhouders, namelijk zeedraken.

Zo raakte met de jaren de familie Coole en haar nageslacht steeds verder verweven met het gebouw van de St. Jacobskerk. En samen deelden zij het lot dat op 5 september 1911 voorviel. Door onvoorzichtigheid van een loodgieter werden kerk en toren door brand verwoest. Het kerkzilver en het archief werden gered, maar met het gebouw raakten ook haar interieur waaronder de grafmonumenten en –zerken ernstig en sommigen zelfs onherstelbaar beschadigd. Tijdens de kerkrestauratie gedurende de jaren 1912-1915, besloot de architect, mede door de zware beschadigingen die aan de grafzerken werden geconstateerd, om de vloer tot het oorspronkelijke niveau terug te brengen. Slechts een klein aantal van de grafzerken kon behouden worden, maar allen werden verwijderd van hun originele plaats.

Ondanks alle zorg die is besteed aan de kerk heeft men niet kunnen voorkomen dat een en ander veranderd is. Maar na negentig jaar van verborgen aanwezigheid, hoog in de muur van een van de kapellen - grauw en zwaar beschadigd, is het epitaaf dat ooit werd opgericht ter memorie van een belangrijk maar bescheiden man weer in haar luister hersteld. Bij een bezoek aan de kerk valt het imposante epitaaf beslist op, maar nog altijd vinden we in de ornamenten tal van verwijzingen naar het devies van Coole: 't Is al werelds. En

daarmee krijgt zelfs de ijdelheid van een epitaaf als dit een zekere bescheidenheid.

¹ Het bluswater dat in 1911 werd gebruikt kwam rechtstreeks uit de havens van Vlissingen.

² Sinds 2006: Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten

³ Scheßlitz is een stad in Beieren, Duitsland

⁴ A. Tramper, W. Plas-van Rijsoort met medewerking van A. Meerman (red.), *Zeven eeuwen Sint Jacobskerk, geschiedenis en restauratie* (Goes 1998), pagina 67

⁵ Een lichttroze fijnkorrelige marmersoort uit Portugal.

⁶ Een zwarte marmersoort uit het plaatsje Mazy, nabij Gembloux (Namur, België).

⁷ Zijn persoonlijk devies is op verschillende wijzen bewaard gebleven. Het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen beschikt in haar collectie over de wandelstok van Jan Lambrechtsz. Coole waar op de zilveren knop naast zijn naam en het jaartal 1615 de tekst 'Hier is al werelds, het is al ijdelheid' staat. (vriendelijke mededeling van de conservator mw.dr.s. C.E. Heyning). Op het hier besproken grafmonument bevindt zich een klein ornament waaruit de tekst 'Tis al werelds' blijkt. Beide zijn een afgeleide van het beroemde citaat 'Ijdelheid der ijdelheden, het is al ijdelheid.' (Prediker hoofdstuk 1, vers 2)

⁸ C.P.I. Dommisse, *De geschiedenis van de Westpoort te Vlissingen en de in een harer torens gevestigde Oudheidskamer, in verband met de historie der stad* (Vlissingen 1903), p. 59-61

⁹ P.K. Dommisse, 'De ambachtsheerlijkheid van Oud-Vlissingen en de wording van Nieuw-Vlissingen' In: *Archief* (1910), pagina 173

¹⁰ P.K. Dommisse 1910, p. 173

¹¹ P.K. Dommisse, 'Eenige grafchriften uit de afgebrande St. Jacobskerk te Vlissingen, met archivalische toelichtingen' In: *Archief [...] uitgegeven door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* (1913), pagina 7

¹² Gemeentearchief Vlissingen, Bibliotheek Van der Os, inv.no. 2095 (*Aantekeningen over Vlissingen door F. Nagtglas uit diens aantekeningen over Zeeland*, (manuscript), pagina 14)

¹³ Nader onderzoek moet uitwijzen of er een derde dochter is, zoals wordt geopperd in enkele bronnen. De mogelijkheid bestaat dat twee verschillend genoemde dochters Coole één en dezelfde persoon zijn.

¹⁴ Zeeuws Archief [in kopie], J.P. Rethaan Macaré, 'Wapenborden en wapens op tombes, monumenten en grafgesteenten in de kerken van de voormalige provincie Zeeland tot in 1798 aanwezig geweest. Afgetekend en opgenomen voor de opruiming (1798) (manuscript), 5 delen

Het interieur van de Sint Jacobskerk na de brand van 1911. Links in de zijkapel is het epitaaf te zien. (coll. Gemeentearchief Vlissingen)